

ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ «ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСНИКА» 1917–1919 рр.

В статті на основі публіцистичних матеріалів ЛНВ показано процес формування ідеології державотворення в Україні 1917–1919 рр. через висвітлення проблеми самими учасниками революційних подій. Здійснена спроба аналізу альтернатив національних моделей суспільно-політичного розвитку України та причин їх нереалізованості.

Ключові слова: ідеологія державотворення, ЛНВ, М. Грушевський, М. Залізняка, О. Саліковський, П. Стебницький.

Відзначаючи 100-літній ювілей проголошення незалежності Фінляндії мимоволі виникає питання: чому український народ не зміг відстояти українську державність? Саме поразка Української революції була наслідком незавершеності процесу формування нації, неконсолідованості політичної еліти, чималих розбіжностей між соціальними та національними завданнями визвольного руху, його обумовленості зовнішніми політичними й насамперед військовими чинниками.

Українська революція була породженням Лютневої революції в Росії. Демократизація суспільного життя, дезінтеграційні фактори, перспектива самовизначення націй детермінували піднесення національної самосвідомості, посилення політичної структурованості, соціальної мобілізації українського народу. Системні дослідження вітчизняних учених переконливо доводять, що породжена розпадом російського імперського організму, Українська революція у процесі свого розвитку набула виразних самодостатніх форм, перетворившись на окреме історичне явище¹.

1917 рік дав класичний зразок об'єктивної появи альтернатив і досвіду їх реалізації як на загальноросійському, так і регіональному рівнях. У другому випадку кількість варіантів подальшого поступу, природно, збільшувалась, а вибір шляху, яким би здійснювався подальший суспільний розвиток, як правило, ускладнювався².

Ставлення Фінляндії, що першою вирвалася з революційного хаосу Російської імперії, вийшовши на твердий шлях будівництва власної державності, до УНР з самого початку було щире і доброзичливе. І вже в період Гетьманщини це одержало оформлення дипломатичних відносин у жовтні 1918 року³. Цікаво, що майбутній повірений у справах УНР у Фінляндії Микола Залізняка⁴ був частим автором у «Літературно-науковому віснику» (ЛНВ). Саме він один з перших почав аналізувати весь спектр національних ідеологій та різних політичних угруповань українського суспільства. Заслуговує на увагу, опублікована у 1909 році його стаття «Основні питання федеративного устрою». Прикладне значення публікації для тогочасного українського руху важко перебільшити. На рівні аналізу світового досвіду державотворення українському читачеві пропонується характеристика різних політичних форм держав, їх історичне походження та переваги. Дається дефініція понять «конфедерація», «федерація», «автономія», «централізація» та їх відмінності як типів політичної будови. М. Залізняка приходять до висновку, що для демократичного розвитку України найбільші перспективи відкриває федерація, яка в даній роботі трактується як «політичний союз, де точно визначена компетенція цілого і частин і де кожна зміна сеї компетенції залежить від згідного рішення цілого та частин»⁵.

Своє дослідження М. Залізняка продовжує в циклі статей «Головні федерації сучасного світу», опублікованому у трьох книгах ЛНВ, де аналізується досвід вже існуючих федерацій, зокрема політичний устрій Німецької імперії; детально розглядаються органи федеральної влади Швейцарії; політичне життя Сполучених Держав Північної Америки⁶.

Високо оцінена О. Бочковським «за націографічно багатий матеріал до історії національних рухів у передвоєнній Росії, а також у Німеччині та Австрії, ... в якому почесне місце належить бібліографії націєзнавчої літератури»⁷ праця М. Залізняка «Національне питання в Ав-

стро-Угорщині і Росії». Процес зародження національної ідеї автор бачить як «волю до нації»⁸. Прогнозом майбутніх національних революцій виступають слова: «Національність, як щось усвідомлене, як ціль, все різкіше й яркіше виступає на загальному тлі соціального життя, вона стає регулятором громадського сумління, до певної міри дає напрям усій суспільній течії»⁹. Значення праці Залізняка полягає не тільки в спробі аналізу способів розвитку національного відродження малих народів Європи, наприклад чехів, а й у можливості використання їх досвіду для вирішення українського національного питання. З аналізу завдань чеського національного відродження (повернення чеській мові відповідного місця в суспільному житті, національні вечірки, п'єси, просвітня робота інтелігенції) він робить висновок, що «способи роботи над національним відродженням, які уживаються в початках національного життя у багатьох народів схожі»¹⁰.

Якщо в Австро-Угорщині піонерами національних досліджень були чехи, то в Росії ця роль випала українцям. Наприклад, В. Капелюшний, вказує на науково-аналітичну статтю українського політичного діяча, білоруса за походженням, члена ради Міністерства закордонних справ за доби Гетьманату І. Красковського, присвячену проблемам становлення білоруської державності¹¹. Цікавою, є наведена В. Капелюшним оцінка І. Красковським досвіду українського державотворення: «Немає сумніву, що український національний рух дійсно оказав вплив і на рух білоруський, двинув і відкрив взагалі для національного руху великі перспективи»¹².

Однак, українська національна еліта доби Української революції 1917–1921 рр. виявилась малочисельною та розрізною, тому не зуміла опанувати своїм політичним впливом українське суспільство, ідейно й організаційно скерувати дії широких народних мас. Це призвело до того, що у вирішальні моменти останні не лише виявилися дезорганізованими, неспроможними організовано виступити на захист своєї державності, але нерідко опинялися під ворожими українській справі впливами. На жаль, ця проблема актуальна і для сучасної України.

Важливою залишається проблема співвідношення автономістсько-федералістичних і самостійницьких тенденцій в Українській революції. Саме дослідження тогочасної публіцистики дозволяє судити про уподобання, орієнтації і дії тогочасних керівників українського руху не з позицій пізніших етапів суспільного розвитку, а намагатися зрозуміти їх мотивацію.

Сучасний дослідник В. Верстюк вважає, що не зовсім правильним є інтерпретування автономізму і самостійництва як принципово різних підходів до державницької ідеї, що це, швидше різні підходи в досягненні одного й того ж кінцевого результату – побудови Української держави. На його думку, «автономія – це більш поміркована й обережна тактика, але так чи інакше загальна логіка процесу державотворення неминуче привела б до свого правдоподібного завершення – проголошення держави, як це сталося з Центральною Радою 11 січня 1918 р.»¹³.

До періодичних видань, з якими активно співробітничали провідники української революції – М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, належить «Літературно-науковий вісник». Особливого значення ЛНВ надавав М. С. Грушевський, як єдиному україномовному журналу, опублікувавши 12 своїх публіцистичних праць в 1917–1919 рр.¹⁴

Незаперечним є той факт, що до початку 1918 р. в українській політичній думці приваблюючою була ідея федерації, навіть після офіційного проголошення автономії України. Відстоював ідею федералізму М. Грушевський не лише на рівні теоретичних обґрунтувань, а й на практиці, що знайшло своє відображення в трьох перших Універсалах Центральної Ради, лідером якої він був. Він виступає на захист ідеї федерації в баченні кирило-мефодієвців, який полягав у широких державних правах поодиноких слов'янських республік, а не в зміцненні сили й влади федерального об'єднуючого центру. На думку вченого, федеративна ідея, втілена в життя, могла врятувати Тимчасовий уряд від катастрофи. Всі делегати З'їзду народів, скликаного за ініціативи Центральної Ради у вересні 1917 року, вважали, що федерація, враховуючи економічні і культурні зв'язки, які існували між народами й областями тодішньої Росії, дозволить еволюціонувати державі. На жаль, «тріумф федеральної ідеї» в російському громадянстві став зрозумілим пізніше, після більшовицького перевороту. В таких умовах характерною ознакою політичних поглядів українських діячів стає кінець «московської орієнтації». Тепер М. Грушевський заперечує федерацію з колишньою Російською державою, підкреслюючи, що для України більш прийнятна світова федерація. «В цей період історичного розвитку мусимо самотужки перейти свій внутрішній процес, своїми силами і засобами привести свою республіку до ладу, поставити її на ноги твердо. До того часу Україна, очевидно, мусить бути окремишньою державою, й не може пускатися на різні федералістичні експерименти»¹⁵. Це заперечує твердження деяких дослідників, що вбачають в ідеологічній обережності українського ідеолога одну з причин поразки національного державотворення в період Української революції¹⁶.

Провідним чинником у національній ідеї українців був політичний, тому на сторінках «Літературно-наукового вісника» М. С. Грушевський в статті «По шкоді» піднімає проблему німецької окупації. Він вимагає призначення міжнародної слідчої комісії з представників парламентів, чи інших відповідальних демократичних органів як Німеччини, так Антанти і УНР, щоб ця комісія вияснила, яким чином, провідники германського війська, яке прийшло з наміром підтримати уряд УНР в його війні з Росією, «фактично окупувало Україну, вчинило переворот і посадивши свою креатуру в ролі невідповідального правителя України, на спілку з ним провели пограбування і знищення Української держави»¹⁷. За оцінкою М. Грушевського «гетьманська авантюра» привела до «певної компромітації української національної ідеї»¹⁸.

М. Грушевський підкреслює необхідність сміливо та об'єктивно оцінити роль різних груп та течій українського громадянства в підштовхуванні німців до перевороту та признає, що відповідальність за «покликання німців» лежить стільки ж на Центральній Раді, як взагалі на всіх українських партіях. Однак необхідно зазначити, що оцінку процесу державотворення в період гетьманату М. Грушевський подає виходячи з своїх ідейних позицій: «Відроджувалось козацтво, але не тільки в тім ідеалістичнім розумінню, яке надали йому романтики українського відродження: боротьби за волю і брацтво! Під його гаслом в різних групах організовувалась охорона власності від соціалістичних гасел»¹⁹.

В умовах становлення Директорії М. Грушевський не тільки аналізує політику Центральної Ради, а й пропонує скористатись її досвідом для подальшого державного розвитку. Вчений підкреслює необхідність підведення конституційного демократичного фундаменту влади та приведення її до повної згоди з демократичним укладом республіки. «Відректися від Ц. Ради українська демократія, варта цього імені, не може! Коло Ц. Ради свого часу згуртувався був весь цвіт української демократії» Тому в ситуації непевності, в якій перебуває Директорія, враховуючи помилки Ц. Ради М. Грушевський пропонує перейти просто до органу, котрому Ц. Рада ухвалила передати свої повноваження – Українським Установчим Зборам, вибраним у січні 1918 року²⁰. Але в практиці державотворення Директорія пішла іншим шляхом, скликавши Трудовий Конгрес, оцінку якого подає М. Грушевський в статті «Метеор», зазначаючи, що проголошення трудового принципу влади, хоча і викликало зацікавлення серед трудящих, але владою приложено всі старання для того, щоб звести його на просту декорацію. Рішення про Трудовий Конгрес було прийняте ще до здобуття Києва та розроблена декларація (опублікована потім як проект у київських газетах), за якою складати конгрес мали депутати від селянства, війська, робітництва. Але поскільки в директоріальних кругах не було певної згоди щодо цих принципів, було змінено представництво депутатів та запрошено галицьких представників, незалежно від їх соціального походження. Це віддалило його від трудового принципу політичного представництва і дало привід лівим течіям говорити про неправомочність конгресу. До факторів, які вплинули на ефективність роботи конгресу М. Грушевський відносить також: цензурний тиск, що не давав змоги вільного обговорення, окупацію значної частини української території, початок евакуації з Києва урядових та громадських інститутів, що викликало паніку. В таких умовах скликання конгресу ставало на думку М. Грушевського непорозумінням²¹.

Таким чином, національно орієнтована еліта виявилася невідповідною до використання шансу, який історія давала Україні. Непідготовленою у найголовнішому – у необхідності згуртувати широкі народні маси навколо національної ідеї, без чого досягнення стратегічної мети національного самовизначення априорі було приречене на невдачу. При всьому цьому незаперечним залишається факт, що український рух у всіх його проявах відзначався щирим бажанням знайти для України єдино правильний шлях виборювання її національних прав. Переважання автономістсько-федералістських орієнтацій означало вибір еволюційного шляху. Проте варто погодитись з думкою Т. Горбань, що звинувачувати тогочасних інтелектуальних і політичних лідерів української нації у «помилковості» їх вибору, у «необачному ігноруванні» самостійницької ідеї було б щонайменше некоректно і навіть антиісторично²².

Таким чином, українська ідея, за Грушевським, відбивала також погляди «нового» українства, що поставало на весь зріст національних вимог з постулатами національного життя, повноти та вагомості національної культури. За словами М. Бубера, про національну ідею йдеться тоді, коли якийсь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свою долю та призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі²³.

Еволюцію ідеї самовизначення української нації від козащини до створення Центральної Ради розглядає стаття П. Стебницького «Ріг Вернигори». Причиною суперечок Центральної Ради стало те, що нація на той час знаходилась у процесі формування. Особливістю історичного розвитку України, на думку П. Стебницького, було те, що нація була однобічна, поскільки

переважав селянський елемент, так як народ «чесно тратив свою інтелігенцію, панство, буржуазію, віддаючи їх сильнішим сусідам. В цьому є сила нації, але це і її слабкість, яка особливо шкодить національній справі в рішучі історичні моменти. Національне відродження вимагає від нації перш за все великого труду, труду і ще раз труду. На той труд повинні бути використані всі інтелектуальні сили нації – а їх найбільше якраз в її буржуазних верствах»²⁴.

Трагічність геополітичного положення України, на думку П. Стебницького, як і в попередні століття в її історії, може проявитись в тому, що ці катаклізми знову приведуть до руїни. «І особливо страшно, що руїна ця може бути не тільки матеріальна, але й ідейна: бо без всенародного єднання коло національного ідеалу немає ні національного руху, ні самої нації, а без нації не буде політичного життя, не буде й об'єкта національної роботи»²⁵.

В статті «До проблем української державності» О. Саліковський ставить за мету з'ясувати джерела українського політичного руху після революції та робить першу спробу розкрити ті внутрішні та зовнішні чинники, що сприяли процесу відокремлення України та пов'язаних з ним соціально-політичним змінам. В оцінці березневої революції 1917 року О. Саліковський виділяє роль національно-державних утворень, що еволюціонували потім в тому чи іншому напрямі. Найбільшим з цих утворень була Україна, з її 35 мільонним населенням, яка відіграла не останню роль в будівництві нового життя народів, охоплених світовою війною і революцією. Наслідком будівничої праці свідомих українських сил стала поява Української республіки, як національно-територіальної державної організації. Серед зовнішніх чинників, які виступали і в минулій історії України, надзвичайно впливове значення належить міжнародним відносинам, що є наслідком природно-історичних та економічних властивостей країни – її географічного положення, її клімату, ґрунту, багатств надр. Автор підкреслює, що це є ледве чи не найголовніший чинник української історії, не тільки в минулому і в сучасності, але, можливо – і майбутньому. В зазначених умовах особливістю державного розвитку став пріоритет військової організації, яка склалась у своєрідну форму козацтва, що будучи засобом захисту країни, стояло на чолі її суспільства. Основуючись на дослідженнях М. Драгоманова, автор вказує на суперечність, характерну для українського державотворення: при безумовній присутності в народі національної свідомості, проявляється відсутність певної політичної свідомості й змагання до власної державності. Відсутність самостійного державного життя та формування відповідних «народно-психологічних умов» несприятливо відбилась на процесі початого революцією державного будівництва. Як на ще одну негативну сторону в державному будівництві, О. Саліковський вказує на обмеженість творчих і виконавчих сил для реалізації поставленої мети. Для її досягнення потребувались кадри відповідним чином підготованої інтелігенції, а саме їх і не було, бо українська інтелігенція в значній своїй частині була зденаціоналізована і зрусифікована. Особливо це стосувалось урядових сфер, в чому проявився неминучий наслідок вікового пригноблення та політичної залежності від Росії. Особливо важливим чинником в ході останньої революції дослідник визнає соціальну роль селянства. На його думку, для українського селянства комунізм і диктатура пролетаріату такі ж вороги, як і гетьманщина, як земельне панство, що довело перманентне повстання на протязі останніх 2-х років: «Прищепити цьому селянству ідеологію міського робітника, притягти його до комунізму, перетворити в прибічника диктатури пролетаріату, це – висловлюючись цілком об'єктивно – означало б утворити насильство над історичними і соціальними законами, над душею народу»²⁶. Надзвичайно гальмує розвиток української державності антагонізм між міським іншонаціональним та зденаціоналізованим населенням, що стоїть поза сферою українських національних інтересів, хоча міста в ході революції відіграють особливу роль. Врахування цих тенденцій може прислужитися в сучасному процесі державотворення, так як частина зазначених чинників впливає і на сучасні процеси в Україні.

Значний інтерес у сучасних дослідників викликає такий аспект проблеми, як ставлення до питання практичної реалізації ідеї соборності політичних діячів УНР і ЗУНР. У зв'язку з цим важливе джерельне значення має дослідження В. Дорошенка «Західно-українська Народня Республіка», що містить історію становлення ЗУНР. На його думку, лише через «свою безкоштовну лояльність до умираючої австрійської державності позбавили провідники австрійської України належної опори новопроявлену власну державність»²⁷. В дослідженні подано аналіз розвитку української державності в Австрії, що охоплює хронологічні рамки від маніфесту цісаря Карла від 16 жовтня 1918 року до Трудового Конгресу 23 січня 1919 року. Аргументом до спростування твердження деяких сучасних політиків, про федерацію ЗУНР і УНР, є наведені основні положення «Предвступного договору», підписаного 1 грудня 1918 року.

Необхідно підкреслити, що відродження української державності Центральною Радою проходило серед надзвичайно складних внутрішніх і зовнішніх політичних обставин. Для вивчення

зовнішньополітичних аспектів діяльності Центральної Ради значний інтерес становлять сподади члена делегації України на Брестських переговорах М. Любинського «Як прийшли німці». Аналізуючи хід переговорів, М. Любинський намагається дати пояснення окупації німцями України. Після захвату Києва військами Муравйова стало очевидно, що необхідно вжити крайніх заходів для врятування УНР від більшовицького наступу. На останній нараді вирішили знайти юридичну форму, котра б не давала німцям змоги зловживати довір'ям населення та використовувати його у своїх цілях. Був вироблений текст відозви до німецького народу, а не до уряду, як найбільш демократичної та доступної форми. Уважно розглянувши цей текст, можна перекоонатися, що німці мали юридичне право на оборону українського кордону тільки з півночі. Але ця фатальна відозва дала, на думку М. Любинського, пізніше змогу німцям вважати себе дорогими гостями на Україні²⁸.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що заснований з нагоди століття українського відродження ЛНВ, відроджений Центральною Радою в несприятливих матеріальних умовах революції, формував громадську думку українського суспільства в духовній та політичній сферах, сприяв розвитку української самосвідомості, як основи ментальності нації. Національна ідея, виражена в публіцистиці на сторінках часопису, постає як національно-культурний ідеал, що в період національно-демократичної революції трансформувався в державницький.

Таким чином, українська ідея на різних етапах історичного розвитку мала різних носіїв і відповідно, відображала різний конкретний зміст. Але було те спільне, що об'єднувало навіть різних за поглядами діячів. Цим спільним було розуміння перспектив державотворення України; місця і ролі нації та особи в даному процесі; рамок ідеології чи ідеологічних орієнтирів, у яких передбачається становлення державності. В сучасних умовах саме українська ідея здатна сприяти процесу формування нової якості української нації – на принципі державності.

¹ Нариси історії Української революції 1917–1921 років. – Т. 1. – К., 2011. – С. 5–7.

² Солдатенко В. Ф., Любовець О. М. Революційні альтернативи 1917 року й Україна. – К., 2010. – С. 3.

³ Сергійчук Володимир. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів, 2002. – С. 571.

⁴ Див: Ремі Йоганнес, Пилипенко Віктор. Україна, Фінляндія і Союз окраїнних держав/ 1919–1920 // Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення / Міжнародна наукова конференція 25 квітня 2012 р. – К., 2013. – С. 460–467.

⁵ Залізняк М. Основні питання федеративного устрою // ЛНВ. – 1909. – Т. 46.– Кн. 5. – С. 311.

⁶ Див: Залізняк М. Головні федерації сучасного світу // ЛНВ. – 1910. – Т. 49. – Кн. 2. – С. 425–453; Кн. 3. – С. 531–564; 1912. – Т. 57. – С. 139–158; 274–286; 504–520.

⁷ Бочковський О. Вступ до націології. – К., 1998. – С.26.

⁸ Залізняк М. Національне питання в Австро-Угорщині і Росії // ЛНВ. – 1911. – Т. 55. – Кн. 9. – С. 334.

⁹ Там само. – С. 335.

¹⁰ Там само. – С. 339.

¹¹ Капелюшний В. П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.): Монографія – К., 2003. – С. 385–386.

¹² Красковський І. На порозі нового життя // ЛНВ. – 1918. – Т. 70. – Кн. 4–6. – С. 159.

¹³ Верстюк В.Ф.Роль в місце Центральної Ради // УІЖ. – 1997. – № 5. – С. 21.

¹⁴ Див: Кузіна Наталія Відображення української національної ідеї на сторінках «Літературно-наукового вісника» (Київський період 1907–1919 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – 2010. – Вип.33. – С. 65–70.

¹⁵ Грушевський М. Україна окремішня // ЛНВ. – 1919. –Т. 73. – Кн. 1. – С. 10–17.

¹⁶ Див: Поліщук О. В. Національно-політична думка на Україні (кін. XIX – поч. XX ст.) // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – № 172. – С. 13.

¹⁷ Грушевський М. По шкоді // ЛНВ. – 1918. – Т. 72. – Кн.12. – С. 233.

¹⁸ Там само. – С. 236.

¹⁹ Там само. – С. 237.

²⁰ Там само. – С. 240.

²¹ Грушевський М. Метеор // ЛНВ. – 1919. – Т. 73. – Кн. 2. – С. 140–143.

- ²² Горбань Т. Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть – К., 2010. – С. 195.
- ²³ Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). – К., 1998. – С. 244–245.
- ²⁴ Стебницький П. Ріг Вернигори // ЛНВ. – 1917 – Т. 68. – Кн. 4. – С. 21.
- ²⁵ Там само. – С. 22.
- ²⁶ Саліковський О. До проблем української державності // ЛНВ. – 1919. – Т. 75. – С. 112–116.
- ²⁷ Дорошенко В. Західно-українська Народня Республіка // ЛНВ – 1919 – Т. 73. – Кн. 2. – С. 167.
- ²⁸ Любинський М. Як прийшли німці // ЛНВ. – 1918. – Т. 72. – Кн.12. – С. 214.

В статтє на основе публицистических материалов ЛНВ показан процес формирования идеологии государствотворчества в Украине 1917–1919 гг. через освещение проблемы самими учасниками революционных событий. Совершена попытка анализа альтернатив национальных моделей общественно-политического развития Украины и причин их несостоятельности.

Ключевые слова: идеология государствотворчества, ЛНВ, М. Грушевский, М. Зализняк, О. Саликовский, П. Стебницький.

The process of formation of ideology of building of the state in Ukraine in 1917–1919 is described in article basing on publications in «Literature and Science Herald» and reflections of the events by participants of revolutionary events. The attempt to analyze alternatives of national models of socio-economic development and obstacles to their implementation is made.

Keywords: ideology of formation of the state, «Literature and Science Herald», М. Hrushevsky, М. Zalizniak, О. Salinkovskyi, P. Stebnytskyi.